

## EIDOLY V POELEATSKEJ PRÍRODNEJ FILOZOFII A U EPIKURA

EMIL DRAGÚŇ, Katedra filozofie VŠPg, Nitra

DRAGÚŇ, E.: *Eidolons in Posteleatic Philosophy of Nature and by Epicurus*  
FILOZOFIA 49, 1994, No 2, p. 78.

In the paper some problems of eidolons in posteleatic philosophy of nature are scrutinized on the background of several pluralistic explanations of reality reaching from that of Empedocles to epicurean atomism. Further, it shows the fundamental impact these explanations exercised on the conceptions of eidolons. The difficulties resulting from proclaimed nature of eidolons and their functioning within the given conception of reality are outlined as well.

I. Predsokratovská filozofia s podivuhodnou invenciou a originalnosťou formuluje celé spektrum základných tém filozofického videnia sveta. A následne môžeme dostatočne jasne sledovať formulovanie nových a nových otázok a problémov, ale aj vrstvenie nových názorov na „staré“, už predtým sformulované filozofické témy. Jednou z tých vážnych tém je aj problematika poznania. Aj tá sa s rozvojom gréckej filozofie neustále rozširuje a prehľbuje.

Veľmi skoro sa spolu s ďalšími otázkami nastolila tiež otázka odlišnosti zmyslového a racionálneho poznania. Stala sa vlastne dominantnou problematikou dobovej gnozeológie, ku ktorej sa tak alebo onak vyjadroval každý filozof. Pozoruhodné je, že všetci filozofi predsokratovského obdobia akceptujú poznanie v teoretickej reflexii ako fakt. Nezaoberajú sa explicitne otázkou, ako prebieha poznanie, aký je jeho mechanizmus, a teda ani otázkou jeho ontologických základov a predpokladov. Akceptujú ho, ako aj jeho najrozmanitejšie výsledky, skôr ako samozrejmosť.

Skutočne, len akoby okrajovo k širokej gnozeologickej problematike sa formujú aj určité (nie početné) koncepcie poznania hlbšie sa sústreďujúce na proces a mechanizmus poznania. Je to napríklad Herakleitova iniciatíva, ako o jej obsahu možno súdiť podľa svedectva Sexta Empirica (zl. 22 A 16), ([1], 104). Podľa neho sa Herakleitos domnieva, že to, čo nás obklopuje, je celé rozumom obdarené a schopné myslieť a tento boží rozum vdychujeme a na základe toho získavame schopnosť myslieť; tak sa formuje náš vlastný individuálny duch („duch v nás“). Tento potrebuje neustály kontakt s tým, čo je mimo neho, čo je vonkajšie, a okrem toho predovšetkým s božským (všesvetovým) logom, aby mohol realizovať schopnosť myslenia, teda myslieť.

Je tu tiež iniciatíva eleatov, konkrétne Parmenida. Tento vo filozofii iniciuje predstavu, že poznanie je založené na rovnakosti (podobnosti) človeka – poznávajú-

ceho jednotlivca a poznávaných vecí. Človek podľa neho myslí v súlade s tým, ako sú látky existujúceho zmiešané v jeho údoch, „lebo to isté je to, čo myslí, totiž povaha údov, ako u jednotlivca, tak u všetkých ľudí“ (28 B 16), ([1], 118).

Svojím spôsobom populárnymi a skoro všeobecne prijateľnými a prijímanými sa postupne stali predstavy o tom, že poznanie je založené na vzťahu podobnosti. Človek poznáva teleso na základe toho, že aj v ňom jestvuje či sa nejakým spôsobom utvorí niečo, čo je podobné mimo neho jestvujúcemu telesu. (Nezodpovedanou otázkou zostáva, ako sa dosahuje táto korešpondencia.)

Jestvuje zrejme mnoho významných či menej významných faktorov (ktoré dokonca ani nemožno náležite identifikovať), ktoré tvorili základ tohto chápania.

Domnievame sa, že jeden z tých významnejších je mytologický archetyp antropomorfizácie skutočnosti. Okrem iného možno konštatovať, že jeho základom bola predstava jednoty človeka a prírody. A okrem genetických bytostných súvislostí s prírodou bolo pre človeka nevyhnutné vyjadriť aj týmto spôsobom svoju spolupatričnosť k prírode. A preto ich aj napriek viditeľnej mnohotvárnosti prírodných javov a ich odlišnosti od neho chápe ako seba podobné. Majú analogické vlastnosti ako človek, a teda musí jestvovať podobnosť aj ďalších skrytých vlastností, ale aj schopností a určeností. A to je základ ich odhaľovania a poznávania človekom.

Neskoršie sa formovala predstava o pravdivom poznaní. Rozumelo sa tým predovšetkým odkrývanie javov prírody (fyzis), takých, aké sú osebe, vo svojej prirodzenosti. A toto odhaľovanie, odkrývanie, ukazuje predovšetkým nejakú podobu, tvar, určitosť. Odkrytosť súcna (aletheia) inak znamená, že v procese poznania sú eliminované všetky deformujúce vplyvy a že poznávajúci jednotlivec poznáva súcna také, aké sú, a teda poznanie je určitá zhoda medzi vecou a intelektom.

V prvom prípade išlo o stanovenie tak bytostnej, ako aj poznávacej istoty, ktorá má skôr subjektívno-nazeravý, antropomorfný charakter, všetko je dané povahou poznávajúceho jednotlivca. V druhom prípade skutočnosť je taká, aká je sama osebe. A jej povahu poznávame tak, ako sa nám ju podarí odhaliť. Poznávajúci jednotlivec tu vystupuje skôr ako niečo homogénne, čo sa pri odhaľovaní skutočnosti „prisposobuje“ súcnu v jeho prirodzenosti, takému, aké je osebe.

Uvedené predstavy o poznaní neboli dostatočne analytické a len rámcovo naznačovali proces poznania. Veľa, a aj podstatného, zostáva v týchto názoroch pre nás nedostupným, strateným.

Z tohto smerovania sa vydeľujú filozofi poeleatskej prírodnej filozofie, najmä atomisti. Títo veľmi sústredene a dostatočne široko a analyticky zaostrujú pozornosť na samotný proces poznania. Súčasťou tohto úsilia bola tiež koncepcia eidolov. Bola výsledkom analytickejšieho pohľadu na poznanie. Stála na idei mechanického procesu prenosu podoby objektu poznania cez zmyslové orgány do organizmu poznávajúceho jednotlivca. V podstate je však jej základom predstava poznávania podobného podobným. Podľa nášho názoru však v poeleatskej filozofii možno badať výrazný posun, keď základom podobnosti (v uvedenom noetickom vzťahu) postupne prestáva byť obsahová určenosť a stáva sa ním tvarová určenosť.

II. Problematika eidolov bola priamo pomenovaná a artikulovaná v tematickej bohatosti až v poeleatskej prírodnej filozofii. Bolo to vlastne teoretické vyjadrenie viacerých, v každodennej činnosti sa vyskytujúcich okolností. Takými boli napríklad rozhovor, v ktorom sa používajú slová so všeobecne zrozumiteľným významom, alebo výmena darov, vytváranie umeleckých diel, ale aj prostriedkov a nástrojov pre praktickú činnosť, tak či onak podobných prirodzeným výtvorom.

V tejto súvislosti by sme chceli upozorniť, že už v mytológii sa objavujú najrozmanitejšie momenty, ktoré možno považovať za archetypy eidolskej koncepcie teórie poznania. Na viacerých miestach oboch homérskych eposov, ale najmä v *Iliade* nachádzame situácie, v ktorých konajúci hrdinovia zvažujú okolnosti za i proti určitému riešeniu. Hľadajú dôvody práve určitého vyjadrenia. A vyslovená myšlienka zasiahne poslucháčov. Pritom iba my, čitatelia, môžeme zistiť, že vyslovené myšlienky nepatria hovoriacemu hrdinovi. Naopak, on je len prostredníkom ich vyjadrenia. Ich pôvodcom sú bohovia, ktorí vložili myšlienky, hnev, nevôľu a pod. do jeho mysle, srdca, duše a pod.

Uvedený mechanizmus sa uvádza prevažne v situáciách, ktoré sú veľmi závažné a znamenajú určitý zvrat v konaní a myslení konajúcich jedincov. Jestvovali však jedinci, ktorí boli bohmi raz navždy obdarení veštekou schopnosťou, ktorú do nich vložili, a oni ju potom v prospech spolubojovníkov a spoluobčanov využívali. Alebo to bola príležitostná záležitosť, ako keď napríklad Hera vložila do Achillovej mysle myšlienky (2, I, v. 55...), alebo to bola priama komunikácia s bohom, nedostupná iným, napr. medzi Herou a Odysseom (2, II, v. 165...), Aténou a Diomedom (2, V, v. 800...) alebo Aténou a Odysseom (2, VIII, v. 508...) a pod..

Už tu je obrazne a názorne uvedené, ako sa už hotové (rovnaké, tie isté) myšlienky vnášajú do mysle ľudí z božských zdrojov. Filozofia aj toto neskôr využila a v teoretickej reflexii spodobnila do fenoménu eidolov – nie však ako hotového poznatku, myšlienky, ale nositeľa podoby, látkovej či tvarovej určitosti (v našej terminológii – informácie), ktorá pôsobením na dušu je ešte spracovaná do podoby pocitu, vnemu či myšlienky.

III. Téma eidolov sa vo filozofii prvýkrát explicitne objavuje vo filozofickom učení významného predstaviteľa poeleatskej prírodnej filozofie – Empedokla. Pochopiteľne, v súvislosti s problematikou poznania. Bola však v zhode s jeho celostným filozofickým systémom.

Empedoklova gnozeológia vychádzala zo základného všeobecného princípu. Podľa svedectva Aristotela (31 A 87), ([1], 146) ide o tvrdenie, že veci podliehajú zmenám, a to tým, že pri priamom vzájomnom pôsobení jedna vec vnika do druhej jej pórmí, prieduchmi; vďaka tomu vidíme, počujeme a máme ostatné zmyslové vnemy.

Takto formulovaná podstata mechanizmu pôsobenia vecí je jednoduchá, zrejma, ale pre noetickú sféru až priveľmi široká. V početných dobových svedectvách o Empedoklovej filozofii možno rozoznať jej ďalšiu konkretizáciu.

Táto konkretizácia v zásade nevybočuje zo základného mechanistického rámca, obsiahnutého v uvedenom východisku. Ba je ešte zrejmejší, výraznejší. Obsahuje tvrdenia, podľa ktorých veci pôsobia na človeka cez prieduchy, ktoré sú početné a predstavujú vstupné brány pre časti látok z externých vecí. Póry sú rozmanitej povahy – čo do veľkosti, t. j. niektoré sú široké, iné užšie a pod. (31 A 86), ([1], 146-7), alebo napríklad podľa svedectva Filopona póry nie sú prázdne, ale vyplnené nejakou jemnejšou podstatou, napr. vzduchom (31 A 87), ([1], 146). Ak sa látka hodí do toho ktorého druhu pórov (napríklad zrakových), prechádza nimi, a tak vzniká príslušný pocit (31 A 92), ([1], 146).

To je prijateľné v prípadoch, kedy pri poznávaní ide o priamy kontakt, priame pôsobenie dotykom objektu poznania a poznávajúcej bytosti. Napríklad ak ide o hmat a chuť. Podstatne zložitejšie je to pri čuchu, sluchu a zraku. Veď voniame, počujeme a vidíme veci, ktoré sú od nás vzdialené. Pri zrakovom vnímaní dokonca vidíme veci, ktoré sú od nás veľmi vzdialené. Tu teda priamy kontakt nie je evidentný. Ale aj tu je možné zachovať platnosť východiskového princípu, a to za predpokladu, že uznáme nejaký proces prekonávajúci spomínané vzdialenosti objektu a poznávajúceho jedinca, zabezpečujúci nakoniec nejaký, t. j. sprostredkovaný dotyk s pórmí zmyslového orgánu. Toto všetko zabezpečujú výrony, eidoly. Tieto vychádzajú „zo všetkého, čo na svete vzniklo...“ (31 B 89), ([1], 146).

Pritom treba hneď konštatovať, že eidoly u Empedokla sú výrony látok, ktoré neustále vychádzajú z vecí. Je to fyzikálny proces, ktorý nevyhnutne vedie k tomu, že veci sa postupne vyčerpávajú a zanikajú (31 B 89), ([1], 146). Nemusíme zdôrazňovať, že v zachovaných empedoklovských zlomkoch niet svedectva o tom, že by eidoly mali obraznú podstatu, teda izomorfnú tvarovú zhodu s originálom, z ktorého emanujú. Aj keď imanentne je tu tendencia logicky vyúsťujúca do takéhoto chápania eidolov, explicitne to nie je zvýraznené.

Posúdme túto skutočnosť načrtnutím základného rámca Empedoklovho filozofického systému. Jeho podstatou je uznanie existencie štyroch základných látkových živlov, ktoré nevznikajú a nezanikajú, miešajú sa vplyvom pôsobenia Lásky a Sváru. Výsledkom je, že podobné sa predovšetkým spája s podobným, ale pochopiteľne aj s nepodobným. Poznanie sa realizuje na základe pôsobenia podobného na podobné. Eidoly v Empedoklovom poňatí sú jemné výrony látok, výrony, ktoré nie sú tvarovo izomorfné s originálom, od ktorého sa odlučujú. No eidoly vyvolávajú pocit tak, že svojou imanentnou kvalitatívnou, t. j. obsahovou určenosťou prechádzajú pórom príslušnej veľkosti (31 A 86), ([1], 146-7).

V tejto súvislosti by sme mohli uviesť viaceré pramene, ktoré to potvrdzujú. Póry v zmyslových orgánoch majú teda určitú kvalitatívnu určenosť, na ktorú môžu reagovať len určité kvalitatívne určenosti, „lebo póry jedných sú príliš široké, druhých zasa príliš úzke, aby mohli predmet vnímať, takže jedny predmety ľahko prechádzajú, vôbec sa nedotýkajú pórov, zatiaľ čo druhé vôbec nemôžu vniknúť“ (31 A 86), ([1], 147). A tak, ako ďalej svedčí Teofrastos, videnie je založené ohňom, chuť vzduchom a pod., teda rozmanitými látkami, a nie ich tvarom.

U Empedokla je povaha pórov významnou príčinou diverzifikácie zmyslových orgánov, ktoré sa odlišujú od seba veľkosťou pórov, cez ktoré vnikajú jednotlivé látkové eidoly do ľudského organizmu. Práve preto sú jednotlivé druhy zmyslových orgánov nezastupiteľné. Sú zdrojom určitých špecifických zmyslových údajov.

Je to v zhode s Empedoklovým chápaním povahy látkových živlov. Sú to kvalitatívne odlišné, nerovnako jemné podstaty, ktoré nezávisia od podstatnejšieho súcna ([5], 345-6). Sebatotožnosť kvalitatívnej kontinuity živlov však v žiadnom prípade nevylučuje miešanie týchto živlov v najrozmanitejších pomeroch. A práve toto miešanie do relatívnej stálosti, ktoré je základom kvalitatívnej rozmanitosti, zabezpečujú tak Láska, ako aj Svár.

Kvalitativizmus na úrovni počiatkov má substanciálny charakter, je čistý, sám osebe jestvujúci, nevznikajúci a nezanikajúci. Nerealizuje sa v jedinej podobe, ako to bolo u eleatov, ale v pluralite koreňov vecí. V rámci každého koreňa je kontinuálny kvalitativizmus vyjadrením jeho sebatotožnosti a plnosti. A súčasne sa jeden koreň vecí kvalitatívne odlišuje od iných, líšia sa navzájom. Táto odlišnosť sa nedá prekonať. Ba dokonca ani pri maximálnom pôsobení Lásky, produkujúcom sfairos (akozmiu), nie je dosiahnutý stav absolútnej kvalitatívnej kontinuity, homogenity, ale len dokonalým rovnomerným zmiešaním všetkých štyroch koreňov vecí. Aj keď nie fyzikálne, tak aspoň onticky teda existujú určité hranice medzi zmiešanými základnými látkami, počiatkami.

Uvedená diskontinuita na úrovni makroreality sa prejavuje v kvalitatívnej mnohotvárnosti vecí. Táto nie je čistá, pôvodná, ale odvodená od koreňov a pomerov ich zmiešavania. Diskontinuita v štruktúre vecí sa prejavuje aj existenciou pórov, medzier, prieduchov (poroi). Póry existujú v štruktúre každej veci a cez ne môže vniknúť, ale aj uniknúť tá ktorá základná látka. Z toho plynie, že určité napätie medzi kvalitatívnou kontinuitou jednotlivých prvkov a podobou pórov zmyslových orgánov nemôže byť základom početne takých rozmanitých zmyslových údajov. Základom tu bude predovšetkým podobnosť medzi zložením vecí, ktoré poznávame, a zložením organizmu poznávajúceho jednotlivca. Eidoly ako výtoky látok z danej veci u Empedokla sú obsahovo (látkovo) rovnaké ako vec, z ktorej emanujú, a pôsobením na podobné látky v organizme vyvolávajú poznávanie vecí.

Tejto línie sa držal aj Anaxagoras: aj on uznával fundamentálnu kvalitatívnu čistotu v jej čistej podobe, nezávislej od ničoho podstatnejšieho. Avšak rozširuje jej sféru na neobmedzený počet počiatkov (59 A 43), ([1], 152). Každý počiatok vecí je kvalitatívne určený a sebatotožný. Substrátom či určenosťou kvality počiatkov je prítomnosť najrozmanitejších a početných látok (59 B 10), ([1], 153).

Tento kvalitativistický substancializmus je však v učení Anaxagora spojený s určitými ťažkosťami. Nie je totiž celkom jasné (týka sa to aj ďalších momentov jeho filozofického riešenia problémov), ako chápať rovnorodosť počiatkov. Dá sa chápať rozmanitým spôsobom, napríklad tak, že určitý počet počiatkov tvorí vlastný druh a ich združovaním, spájaním vznikajú homogénne látky, ako napr. kosť, vlasy a pod. To však len ťažko možno dať do súvislosti s jeho tvrdením, že nič nevzniká z ničoho, alebo s tým, že máme kosti, zuby, vlasy, hoci ich neprijímame v potrave. A ak sa

rovnorodosť, homogénosť bude chápať tak, že všetky počiatky sú štrukturálne rovnaké (59 A 49), ([1], 155), potom síce možno uznať, že všetky látky sú v počiatku obsiahnuté (59 B 10), ([1], 153), ale na mechanickom základe spájania počiatkov sa nedá vysvetliť nesmierna rozmanitosť vecí skutočnosti. Preto je potrebné zaviesť rast, rozmnožovanie látok (59 A 10), ([1], 153).

Poznanie sa podľa Anaxagora deje nepodobným. Obraz nejakej veci môže vzniknúť len pôsobením tejto veci priamo či nepriamo na zložky organizmu poznávajúceho jednotlivca, a to tak, že toto pôsobenie (ktoré musí byť telesné, veď spôsobuje bolesť (59 A 92), ([1], 160)) môže zanechávať obraz, stopu len v nepodobnom, v nepodobných látkach obsiahnutých v tele človeka. Anaxagoras priamo eidoly nespomína, ale zo zachovaných prameňov vyplýva, že sú tu implicitne obsiahnuté. To však nie je dôležité. **Za dôležitejšie považujeme, že u Empedokla a Anaxagora sa obsahový základ poznania (založený na látkovej kvalitatívnej určenosti) ukazuje ako nepostačujúci.** Pri riešení tohto gnozeologického problému, ako aj ďalších ontologických otázok bolo treba prejsť k tomu, čo urobili atomisti. Bol to krok k diskontinuitnej syntéze kvalitatívnej rovnorodosti na najvšeobecnejšej rovine – látkovosť s jej tvarovou ohraničenosťou, ktorá sa prejavuje diskontinuitou tak na úrovni mikroreality (tvarom atómov), ako aj na úrovni makroreality (tvarom vecí).

**IV.** Existujú početné a obsahovo rozmanité zmienky antických autorov o Demokritovom poňatí eidolov, o ich povahe, pôsobení a funkčnosti. Napriek tejto rozmanitosti zostáva dobre doložený faktom, že Demokritos využíval vo svojom obraze sveta fenomén eidolov. Rôzni autori časovo odlišných horizontov sa súhlasne, obdivne alebo odmietavo stavajú k tomu, ako sa Demokritos k tejto téme vyjadruje. Odlišné chápanie povahy eidolov tu však súvisí s obdobím ich tvorby a s ich ideovou pozíciou. Preto niet a nemôže byť väčšej názorovej jednoty, než akú nachádzame v jednotlivých zlomkoch.

V najzákladnejšej rovine eidoly či obrazy sú spájané s poznávaním. Pritom, ako dosvedčujú Aetios a Teofrastos a ďalší, Demokritos považoval poznanie za proces určitých telesných zmien. Zmien, ktoré prebiehajú v duši: „vnemy a myšlienky sú zmeny tela“ (A 30, Dox. 394), ([3], 107). Rovnako svedčí aj Sextus Empiricus, podľa ktorého Demokritos tvrdil, že „v skutočnosti nepoznávame nič presného, ale len to, čo sa mení, i podľa stavu tela i podľa obrazov vnikajúcich do neho...“ (B 9, 10), ([3], 103). To, že stav tela môže byť rozmanitý, by u jednotlivcov zrejme viedlo k značnému gnozeologickému relativizmu. Demokritos takýto bezbrehý relativizmus odmieta. Základným stavom tela zaručujúcim najpravdepodobnejšie postihnutie pravdy je jeho prirodzený stav ([3], 108). Podľa uvedeného je teda stav tela základnou podmienkou, východiskom pravdivého poznania sveta. Ako taký predstavuje možnosť, ktorá sa premení na skutočnosť práve pôsobením eidolov.

Demokritove názory na podstatu poznania však nie sú jednoznačné. Na základe zachovaných doxografických svedectiev môžeme vyčleniť tri základné prístupy. Prvý uvádza, že podľa Demokrita „vnímanie a myslenie vzniká z obrazov prichádzajúcich zvonku, lebo nikto nemá vnem alebo myšlienku bez obrazu doň vchádzajúceho“

(A 30 Dox. 395.), ([1], 107). Je to značne všeobecné konštatovanie vzťahujúce sa na vnímanie aj na myslenie. Na vnímanie bez ohľadu na formu vnemov, t. j. na zrakové, sluchové, čuchové a hmatové vnímanie. Nezlučuje sa pritom s inými tvrdeniami Demokrita, ktoré sa týkajú napr. čuchových a sluchových vnemov. Tie sú totiž podľa neho závislé buď od subjektu, alebo od tvaru atómov (A 135), ([3], 108). A to sú dva ďalšie Demokritove prístupy pri vysvetľovaní poznania. Uvádza ich zrejme preto, lebo tieto vnemy vlastne nemajú názorný, eidetický charakter.

Ďalej, podľa Teofrastovho výkladu Demokritos uznával, že videnie sa deje prijímaním uvedených obrazov. Oči ich prijímajú preto, lebo obsahujú vlhkosť. Táto je podmienkou toho, že obrazy do očí preniknú a stanú sa základom zrakového vnemu. Hustejšie časti tela obraz neprijímajú (A 135), ([3], 165). Lenže takéto chápanie odporuje výkladu ďalšej funkcie eidolov.

Podľa zachovaných svedectiev Demokritos totiž s eidolmi zrejme spájal aj sny a predvídanie. Jednoducho povedané, sny vznikajú vnikaním obrazov zvonku do tela počas spánku (A 136, Dox. 416), (A 137), ([3], 161). Do tela vnikajú pórmí, priechodmi ([3], 179). Je to základ možného výkladu snov. Nie síce vyčerpávajúceho, lebo takto sa ťažko dajú vysvetliť reziduálne sny, sny plné obrazov o udalostiach, ktoré človek zažil v dávnej minulosti, alebo sny s fantastickým obsahom.

Zaujímavé na tomto vysvetlení je však to, že sa obrazy do tela dostávajú telesnými priechodmi. Je to logické, lebo počas spánku, stavu, keď sú oči zatvorené a nemôžu do nich obrazy vniknúť, bolo treba hľadať iné cesty ich vzniku. Tento záver však odporuje iným Demokritovým predstavám o poznávaní.

Samotný proces poznania u Demokrita musí byť nevyhnutne telesný. Veď nakoniec, duša čiže rozum má podľa niektorých zmienok telesný charakter. Je atomická, ohňová, jednoducho látková, a teda telesná. Podlieha telesným vplyvom. Iniciátormi či presnejšie príčinami procesov, ktoré v nej vznikajú a prebiehajú, sú eidoly alebo atómy. Nezachovali sa nám výpovede o povahe tohto mechanizmu, aspoň nie dostatočné, aby sme mohli vierohodne interpretovať tieto procesy. Preto všetky snahy a úsilie o zobrazenie, a teda vyjadrenie mechanizmu poznania u Demokrita pokračujú rámec pramenných faktov a vstupujú do oblasti hypotéz. A v takom prípade vždy hrozí subjektivizmus najrôznejšieho zafarbenia. Vyhneme sa mu všeobecným konštatovaním, že Demokritos chápal proces poznania ako telesný proces, ktorý vzniká pôsobením eidolov a atómov na dušu.

V súvislosti s podstatou eidolov u Demokrita sa možno oprieť len o veľmi málo zlomkov. Najviac sa v tejto súvislosti hovorí o eidoloch ako o obrazoch a výtokoch. Prevažuje prvý prístup. Medzi uvedenými dvomi označeniami však nie sú principiálne odlišnosti. Dajú sa totiž veľmi dobre spojiť. Eidol ako obraz je určitou adekvátnou podobou (tvarom, formou) veci, z ktorej vyteká. A tak eidol – obraz nie je samostatný, sebestačný, ale je závislý a určovaný. Môže vznikať len tak, že sa bude nejako z každej veci oddeľovať, „vytekať“.

Z viacerých námietok by sme v tejto súvislosti mohli uviesť prirodzenú otázku, či eidoly ako obrazy sú celostnými obrazmi veci ako celku, alebo len obrazmi parciálnych častí veci.

V prvom prípade totiž vzniká určité protirečenie. Ak by eidol bol obrazom veci ako celku, potom by po vniknutí do tela a zapôsobení na dušu zanechal v nej odtlačok veci ako celku, a nielen niektorej jej časti. Človek by mal teda zmyslové poznanie veci ako celku, napríklad by sme videli Mesiaca vcelku, aj jeho vždy odvrátenú stranu, avšak to sa nestáva.

Dalo by sa namietat' tým, že duša neuchopuje eidol ako celok, ale že eidol sa vtláča do duše len určitými svojimi časťami a tie, ktoré nie sú s dušou v kontakte, na ňu ani nepôsobia, nezanechávajú v nej stopu. Alebo platí, že jedným smerom k vnímaúcemu subjektu sa oddeľuje obraz určitej časti povrchu poznávanej veci a v podobe eidolu vniká do tela a vtláča sa do duše, vyvolávajúc tak pocit či vnem. V tejto súvislosti však vzniká otázka, ako je možné, že sa poznávúcemu dostane napríklad len obraz prívratenej strany Mesiaca alebo priečelia domu; keď sa totiž posunie o 180 stupňov, nevidno zasa priečelie a prijíma len eidol zadnej časti domu či Mesiaca. Alebo ak sa zo smeru kolmého na priečelie (v ktorom prijímame eidoly práve len priečelia) presunieme šikmo o 45 stupňov jedným alebo druhým smerom, ako to, že budeme vidieť, a teda prijímať eidol bohatší, ktorý bude obsahovať obraz priečelia i obraz bočnej pravej alebo ľavej steny (podľa smeru presunutia)? Alebo azda vec „vie“, aký eidol k človeku vyslať?

Podstaty či povahy eidolov sa týka aj ich veľkosť. Iba podľa jedného zlomku (B 116 ), ([3], 179) sa uvádza, že eidoly sú veľké, nadľudské. Zrejme teda väčšie než objekty, obrazmi ktorých eidoly sú. Ak obídeme ťažkosti týkajúce sa vzniku takýchto nadsakutočne veľkých obrazov, zaujíma nás otázka vzťahu eidolov a telesných pórov zmyslových orgánov, cez ktoré vnikajú do tela. Je možné si predstaviť, že eidoly pri prechode cez vstupy podliehajú určitým pružným deformáciám. A po prechode nadobúdajú pôvodnú podobu. Nie je to však principiálne možné, lebo ak sú nadľudské, teda rozmerovo väčšie než človek, ako potom môžu zanechať odtlačky v duši?

Následne vzniká aj ďalšia otázka spojená s textom toho istého zlomku, v ktorom sa hovorí, že eidoly sú ťažko zničiteľné, nie však nezničiteľné. Otázka by mohla znieť: čo sa deje s eidolom po jeho zapôsobení na dušu? Zostáva s ňou v dlhšom spojení, alebo sa z nej uvoľňuje a odchádza z tela, či zaniká v tele? Priamej odpovede u Demokrita niet. Mohli by sme si odpovedať hypoteticky. Nám sa zdá najlogickejšia pozitívna odpoveď na druhú naznačenú možnosť. To znamená, že po krátkom telesnom spojení eidolu s dušou sa eidoly uvoľňujú a odchádzajú z tela obdobným spôsobom, ako prišli. Po opustení tela poznávajúceho jednotlivca jestvujú v priestore a postupne ho zaplňujú. Vzniká otázka, či opätovne nemôžu hocikedy vniknúť prieduchmi do tela ktoréhokoľvek poznávajúceho jednotlivca. Ak odpovieme pozitívne, musíme sa ďalej pýtať, prečo vnímame len tú vec, na ktorú upriamujeme svoju pozornosť, a nie aj vec, ktorá je napríklad za naším chrbtom a ktorej eidol sa „potuluje“ okolo nás a teoreticky môže hocikedy vniknúť do prieduchov nejakého zmyslového orgánu? To sa však nestáva.

V. Epikura ako predstaviteľa jedného z najvplyvnejších filozofických systémov helenizmu spája s eidolmi atomizmus. Vybral si pri výklade sveta toto učenie ako

jednoduché a dostatočne univerzálne, aby mohlo pôsobiť ozdravujúco na človeka tejto doby. Bolo dostatočne priehľadné, aby odpovedalo na celý komplex otázok o prirodzenosti vecí a odmietlo existenciu nadprirodzených javov alebo aspoň ich vplyv na beh života človeka. S atomizmom teda Epikuros organicky akceptoval aj ideu eidolov.

Dost' dôsledne sa u Epikura s eidolmi spája tvarovosť. V liste Herodotovi hovorí, že existujú určité „typy vecí, odtlačky, ktoré majú rovnaký tvar ako tuhé telesá“ (zl. 46), ([4], 29), ktoré vidíme. Pritom tvrdí, že je možné, že vo vzduchu takéto emanácie vznikajú, a takouto emanáciou vzniknuté odtlačky nazýva eidolmi.

Eidoly sú teda odtlačky telies vo vzduchu, ktorý tuhé telesá obklopuje; vzduch je zároveň ich substrátom. Opis „technológie“ odtláčania vecí do podoby eidolov sa nezachoval, pretože však veľmi úzko súvisí s atomizmom, možno súdiť, že ide o nejakú mechanickú záležitosť. Je to pôsobenie vecí na substrát (vzduch) so zanechaním stopy, odtlačku, ktorý má potom vlastnú samostatnú existenciu.

Okrem ďalších námietok uvedieme len nasledujúce.

Nemôže ísť o odtlačok celého originálu, lebo pri jeho vzniku by originál pôsobil na obklopujúci vzduch – substrát skutočne úplne a vznikol by eidol, ktorý by ho úplne obklopoval. Ďalej, vzhľadom na to, že subjekt vníma originál prostredníctvom pôsobenia eidolov, musia sa tieto pohybovať smerom k človeku. Lenže pri tomto pohybe by voľne prechádzal svojou časťou odvrátenou od poznávajúceho jednotlivca telom originálu, a to bez najmenšieho odporu. Ale to neplatí, lebo si vieme predstaviť situáciu, v ktorej medzi originálom a poznávacím jednotlivcom stojí objekt zhodný s originálom, napr. ďalšia bronzová guľa. Dochádza k tomu, že prvú guľu, ktorú sme predtým videli, zrazu nevidíme, akoby eidoly, ktoré vysiela, zachytávala rovnaká, medzi prvú guľu a poznávajúceho jedinca dodatočne vložená druhá bronzová guľa. Eidol teda v prvom prípade cez objekt (bronzovú guľu) prechádza a cez druhý (rovnako bronzovú guľu) neprechádza. Z toho vyplýva, že vlastne telo originálu zabraňuje oddeleniu eidolu celej veci od originálu.

Prijateľné je teda riešenie, ako sme už uviedli, že eidol nie je celostným odtlačkom celého originálu. Je odtlačkom len určitej časti veci, a to tej, ktorá je obrátená k subjektu. Aj keď táto predstava nie je bezproblémová, je prijateľná.

Mysliteľná je tiež predstava, že celostný eidol celého originálu sa po svojom vzniku rozdelí, rozpojí, druhá časť (odhaľujúca odvrátenú tvár originálu) ho obíde a znovu sa spoja do celku. Tomu by však odporovalo tvrdenie, že existujú podmienky (predovšetkým substrát eidolov), ktoré zabezpečujú, že eidoly zachovávajú „polohu a poradie atómov, ktoré mali aj v tuhých telesách“ (zl. 46), ([4], 29). A práve poloha a poradie by v takomto prípade boli narušené.

Prijateľnejšie sa nám zdá chápať oddeľovanie eidolov nie mechanickou, značne problematickou cestou, ale cestou, ktorú ťažko konkrétne vyjadriť. Azda by sme mohli použiť termín často s eidolmi spájaný – výron emanácie.

Eidol by bol teda výlučkom, výronom telesného charakteru, lebo ide o zachovanie polohy a poradia atómov, aké sú aj v origináli. Znamenalo by to vznik originálu podobných výronov, ktoré by principiálne mohli byť kvantitatívne menšie či väčšie

než originály. Emanovali by neustále a všetkými smermi od originálu. Neprechádzali by inými tuhými telesami alebo všeobecne vecami.

Každý eidol by bol kópiou originálu, a bol by teda nositeľom či sprostredkovateľom informácie o ňom. Svedčil by o tom tiež text z Epikurovho listu Herodotovi (zl. 46), ([4], 29), v ktorom sa hovorí o eidoloch ako o dutých a jemných útvaroch, ktoré v duchu Epikurovej filozofie nie sú prázdne, ale sú vyplnené jemnou látkou. Od tuhých telies sa odlišujú „jemnosťou zloženia.“ Eidol v takomto poňatí by bol kópiou vonkajšieho tvaru telesa. Táto podoba je determinovaná vibračným pohybom atómov tvoriacich originál. Tento pohyb vytvára určitý tlak, ktorý spôsobuje danú podobu eidolu.

V tejto súvislosti sa musíme dotknúť problému, ktorý nadväzuje na spomínaný tlak vnútorných atómov originálu (zl. 50), ([4], 30). Podľa tejto predstavy je v základe vzniku eidolu ako emanácie predovšetkým pôsobenie tohto tlaku a jeho výsledkom je vznik eidolu ako odtlačku originálu. To znamená, že sa z originálu prenáša iba pôsobenie tohto tlaku.

No na druhej strane, aj Epikuros hovorí niekedy aj niečo iné. Totiž, že „obrázky prúdia z povrchu telies nepretržite bez toho, že by bolo možné vidieť zmenšovanie, lebo úbytok atómov sa zase nahrádza inými“ (zl. 48), ([4], 29). To je však úplne iný proces vzniku eidolov. Vidieť tu skutočné protirečenie. Protirečenie, ktoré by sa dalo odstrániť len tak, že by sa tento tlak vnútorných atómov vecí považoval za stabilizačný prvok existencie veci ako celku, ako originálu, z ktorého by sa potom mohli oddeľovať jednotlivé eidoly v podobe nejakých telies vytvorených z atómov. Potom však by existovalo ďalšie protirečenie súvisiace s jemnosťou eidolov. Eidoly by nemohli byť také jemné, lebo vznikajú z atómov tvoriacich dané telesá, t. j. z atómov bronz, železa, dreva a pod., t. j. z látok daných telies, vecí, a nie z nejakých jemnejších atómov.

Je možná aj predstava, že v telese, napr. v bronzovej guli, sú okrem atómov obsiahnuté aj veľmi jemné atómy. A tieto jemné atómy sú vytláčané vnútorným kruhovým pohybom atómov bronz. Vytláčané mimo teleso vytvárajú eidoly, ktoré majú potom vlastnú samostatnú existenciu.

**VI. Konceptia poznania budovaná prevažne na báze eidolov bola jednou z mnohých v antickej gréckej filozofii. Bol to pomerne významný pokus o riešenie gnozeologickej problematiky. Mal základ v archetypoch mytologického výkladu sveta. Bol to pokus o pomerne jednoduché riešenie v rámci vlastne pluralistického založenia sveta v jeho rozmanitých variáciách od Empedokla cez Anaxagora, od atomistov až k Epikurovi.**

Aj v rámci tejto koncepcie vidieť určité modifikácie: od koncepcie založenej vlastne výlučne na obsahovej, látkovej podobnosti až po koncepciu založenú na tvarovej podobnosti, tak, ako to organicky vyplývalo z atomizmu. Formovala sa v duchu mechanistického nazerania na svet, ktoré najvýraznejšiu podobu nadobudlo práve v gréckom atomizme.

Naznačili sme však, že táto konceptia bola veľmi jednoduchá a v duchu základných každodenných i filozofických predstáv a názorov aj pomerne prijateľná. Bola

však spojená s vážnymi a početnými nedostatkami ontologickej, gnozeologickej, ale aj fyzikálnej povahy, o ktorých sme v našich úvahách hovorili.

## LITERATÚRA

- [1] Predsokratici a Platón. Antológia z diel filozofov. Bratislava 1970.
- [2] Homéros: Ílias. Bratislava 1986.
- [3] Řečtí atomisté. Praha 1980.
- [4] EPIKUROŠ: O šťastnom živote. Bratislava 1989.
- [5] MARTINKA, J.: Dominanty antickej gréckej filozofie. In: R. Scruton: Krátke dejiny novovekej filozofie. Bratislava 1991.

## MONITOR

---

### Prečítali sme si v týždeníku VÝBER

Sharon Begleyová a kol.: Záhada geniality. 1993, č. 49-51.

Netrestať meč, ale ruku. Pápež Ján Pavol II. má výhrady k divokému kapitalizmu. 1993, č. 51.

Erazim Kohák o zmysle Vianoc: o príčinách a spôsobe prekonávania zla. 1993, č. 51.

Sociológovia vysvetľujú, prečo vo voľbách v Rusku triumfovala ultrapravica a komunisti. 1994, č. 1.

Felini o filme a úpadku mravov, o likvidácii citov a politickej angažovanosti. 1994, č. 1.